

ՌԵԺԹ. 1870 — ՔՍԱՆԵՐՈՐԴ ՈՒԹԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ. — ՄԱՅԻՍ

ԿԱՐԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԲԱՐԻՈՒՔ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ

(Տես էրես 97)

Բաժանումն է հայրենի տունն վերջին բարեգլխով:

Ինչպէս որ առաջ քահանայն և իշխանը մէջերնին խօսեր հաւաններ էին, սկըսան Հենրիկն ու Մորից գեղին դպրատունն երթալ. և սակաւ ժամանակի մէջ իրենց գովելի ու անխոնջ ուսումնասիրութեամբն ընդարձակ ասպարէզ մը կը տրելով՝ ուսուցչին ալ շատ սիրելի եղան: Անոնց ամեն բանը սրտանց էր, և չկար պարտավճար գործ մը՝ որ անոնց ձանձրացուցիչ բեռն երևար: Զօրաւոր կամք մը ունէին առաքելի ըլլալու՝ որ տղոց վրայ սովորաբար քիչ կը նշմարուի. վասն զի յաճախ կը խրախուսուէին թէ մօրերնուն գրալիր աչքը իրենց վրայ է երկնքէն: Նոյնպէս տանը մէջ չկար չար օրինակի բան մը, որուն տղայք հետեւելով խանդարուէին. նոյն իսկ իշխանը ասոր մեծ փոյթ տանելով իր կողմանէ՝ քահանային կը նպաստէր: Իր ծառայն ծեր Էրհարտն իսկ տկարութեանը նայելով՝ վար չէր մնար բոլոր իր հանճարը տղոց կրթութեանը վրայ բա-

նեցնելէն, որոնք շատ պատուական էին իրեն. ուստի օր մը մտքէն բարի դիտաւորութիւն մ'անցնելով՝ կը յայտնէր զայն ժողովրդապետին, խնդրելով իրմէ առակներու կամ հոգևոր պատմութեանց գրքոյկ մը, զի տղայք դպրոցէն ազատելէն ետքը կ'աղաչէին իրեն՝ որ իրենց բան մը պատմէ: Հաճեցաւ ժողովրդապետը Էրհարտին խնդրոյն, և տուաւ անոր իր ունեցած լաւագոյն գրքերէն մէկը՝ միանգամայն աւանդելով զանոնք օգտակար կերպով լսեցնելու ոճը: Էրհարտ տղոց օգուտ ընելու և իր պարզ խրատներովը զանոնք զուարճացընելու շատ յաջողակ էր. իրմէ յորդորուելով տանը պառաւ աղախինն ալ, նոյն բարի մտօք կ'աշխատէր տղոց վրայ, և յայնմ կ'ըլլար իր մեծ խնամքը՝ որ ամեն առաւօտ և իրիկուն տղոց հետ միասեղ ջերմեռանդն կ'աղօթէր և անկէ զատ՝ երբ կարօտ աղքատներ դուռը զարնէին՝ ուրախութեամբ վազելով ողորմութիւն կու տար, որով տղայքն ալ մեծապէս կը շինուէին իրմէ. և իրենց

մեծ խնդութեան նիւթ կ'ըլլար՝ եթէ կարենային կարօտելոյ դրամ կամ ըզգեստ մը տալ, թէ և երբեմն իրենց հօրերնուն կիսամաշ զգեստներէն ըլլար, սակայն աղքատը դեռ երկայն ժամանակ կրնար հագնիլ զայն :

Էրհարտ տակաւին ուժեղ ըլլալով փոյթ կը տանէր տղայքը կորովութեան մէջ կրթելու . կը սորվեցընէր անոնց ձի հեծնալ, լծին մէջ լողալ, մրցել և զէնք շարժել : Յաճախ կ'ըսէր անոնց՝ թէ հարկ է երիտասարդին գիտնալ քաջ զէնք գործածելը, որովհետև չիզիտէր մարդ թէ կենացը մէջ ինչ պիտի գայ գլուխը . չեմ'ըսեր սորվիլ դիտմամբ յանդրգնաբար սուր շողացընելու՝ համալսարանի ընկերաց հետ, մենամարտութեան ձայնելով զանոնք, զոր Աստուած բացարձակապէս կ'արգիլէ, այլ գործածելու այն ատեն՝ երբ հայրենեաց ահաւոր վտանգ մը կը սպառնայ, կամակար վազելով անոր դրօշուն տակ : Աստուծոյ կամքը այս է . ուստի անարդ համարելու է այն մարդը՝ որ խաղաղութեան երջանիկ ժամերը կը վայելէ, բայց յետոյ պատերազմի միջոց երկչոտութեամբ կը փախչի՝ ուր իր հայրենակիցքը արիւննին կը թափեն աղատութեան համար, և չեն հանդիւր ինչուան չապահովցնեն զայն ու խաղաղութեան գեղեցիկ արևը նորէն չիծագի : Այս բանիս մէջ, սիրելիք, նախանձաւոր եղիք ձեր հօրը քաջութեան բարի օրինակին . ո՛հ, երանի թէ լսած ըլլայիք անոր իր բանակին տուած յորդորը : « Արի զինուորք, ըսաւ անգամ մը մեզի, այս քաջութեան օր է . ամեն պատերազմի զացողը մեռնելու կ'երթայ . պատ 'ի պատ խօսքերով այսպիսի ատեն զձեզ խաբել չեմ' ուզեր, այլ յայտնապէս կ'ըսեմ' ինչ որ է . ծանր բան է պատերազմը . երկու կողմէն ալ քաջք քաջաց դէմ'կ'ելլան, ուստի ան յայտ է յաղթութիւնը . բայց անշուշտ մեր է յաղթութիւնը՝ եթէ զուք միշտ այս մտածութեամբ զարնէք թշնամին՝ թէ վտանգաւոր հայրենեաց ազատութեան յոյսը ձեր վրայ է : Կը լսէք թըշնամեաց փողոց հնչմունքը, ահա հա-

սաւ քաջութեան ժամանակը . զօրացիք յԱստուած վստահացեալ . երբ պարտասիք՝ նա կու տայ ձեզ արութիւն . մեռնողին հանգիստ կը պարգևէ ու գերեոյն՝ եթէ պատահի՝ սիրտ անվկանդ » :

— Ո՛հ, թէ այն ատեն հոն ըլլայիք տեսնելու համար՝ թէ ինչպէս ամեն զինուոր մէկէն թուրերնին պատենէն դուրս քաշած՝ կազմ'կեցան անոր հրամանին . և պատերազմի նշանը տրուելուն՝ իւրաքանչիւրը դիմացը ելլողը կը տապալէր . թէպէտ յետոյ իրենք ալ հարուածէ մը խոցուելով կ'իյնային, կեցցէ թագաւոր գոչելով : Շատ ցաւալի էր նոյն օրը՝ ինչպէս նախ զուրցեր էր ձեր հայրը, բայց մենք էինք յաղթականք . վասն զի քրիստոսակրօն զօրականը կրկին յուսով կը նահատակի . աներկիւղ է նա միշտ, և չահատակելու միջոցն ալ կը յարձակի ոսոխին դէմ, սակայն անմնաս վիրաւորաց վրայ եղբօր պէս կը գթայ :

Հենրիկ ու Մորից սիրողաբար ուշ կը դնէին ծառային խօսքերուն և յետոյ կ'ըսէին .

— Պատմելուդ ժամանակը մեր սիրտն ալ թունդ ելած էր սաստիկ . ուր էր թէ Աստուած այնչափ ատեն խաղաղութիւն չնորհէր, ինչուան որ հասակնիս առած զօրացաած կարենայինք հայրենեաց ու թագաւորին համար մենք ալ դաշտը արշաւել :

— Ես Աստուծոյ խաղաղութիւն միշտ կը խնդրեմ, ըսաւ Էրհարտ, վասն զի պատերազմը յուեզոյն է . միայն չար մարդիկ կամ անոր ահաւոր վտանգաց անգէտք կը փափաքին զայն . բայց ինչպէս որ օդը մաքրելու և երկիրը ցնցելու համար փոթորիկ հարկաւոր է, նոյնպէս երբեմն պատերազմն ալ զմարդիկ իրենց թմբրութենէ զարթուցանելու համար . և արդարութեան համար եղած պատերազմը՝ աշխարհիս հարկաւոր չարեաց մէկն է :

Ծեր ծառայն դեռ այս տեսակ յորդորներ տալէն չէր դադրեր, որոնք տղոց վրայ մեծ ազդեցութիւն կ'ընէին՝ անոնց սիրտը հայրենասիրութեան նախանձով

բորբոքելով, և թագաւորին կենացը ան-
ձնանուիրութեան կը պատրաստէին։
Որչափ որ կը ցուցնէր իրհարտ զինուո-
րական վիճակին ծանրութիւնը, զինուո-
րին քաշած բազմատանջ տառապանքը
պատմելով և դեռ իր հաւատարիմ մնա-
լու պարտքը, սակայն տղոց փոխանակ
անգոսնելի երեւալու այն՝ յարգելի կու-
գար. և եթէ այնուհետեւ ծառայութենէ
եւած ծեր զօրականի մը պատահէին՝
միշտ ուրիշ նայուածքով մը կը զննէին
զանիկայ։

Օր աւուր վրայ տղայք այսպիսի ազ-
նիւ կրթութեամբ զարգանալով՝ որոյ
հիմն էր կրօնքը, հասաւ վերջապէս ա-
նոնց հայրենի տունէն բաժանման վայր-
կեանք. պէտք էր թողուլ սիրելի մօրեր-
նուն բուրաստան դարձած գերեզմանը՝
զոր բազմաջան կը խնամէին, գեղեցկա-
գիտակ լեռները, գիւղական անգորր
խաղաղութիւնը և զուարճալի լիճը. այլ
մանաւանդ պէտք էր անջատիլ հօրեր-
նէն, յարգելի ժողովրդապետէն, ուսուց-
չէն, հասակակից բարեկամներէ և բոլոր
իրենց սիրելի եղած բաներէն։ Այլ պիտի
չլսէին այն զանգակին ձայնը՝ որ զի-
րենք աղօթքի կը կանչէր, այն հովուաց
և ձկնորսաց սրտաշարժ պարզ երգերը՝
որ կը զմայլեցնէին զիրենք. միով բա-
նիւ պիտի ձգէին մինչև արդ ունեցած
սիրելի կենցաղավարութիւնը, և աշ-
խարհիս մէկ անկիւնը անծանօթ ան-
ձանց մէջ պիտի բնակէին։ Սոյն մտա-
ծութիւնը տղայքը շատ կը վշտացնէր,
սակայն հարկ էր յառաջել ի գործա-
դրութիւն. վասն զի ամեն մարդ ինք-
զինքը իր կոչմանն հպատակելու պար-
տական է։ Իրենց կոչումն կը պահան-
ջէր՝ որ լատին լեզուն լաւ սորված ըլլա-
լով՝ ուսմունքն լաւ կատարելագործե-
լու համար համալսարանը երթան։ Լա-
լագին « մնաս բարով մը » զուրցելէն
ետքը մօրերնուն գերեզմանին, անոր
վրայ տնկած ծաղկանց դարմանը իր-
հարտին յանձնեցին. որոյ շատ ծանր ե-
կաւ իր սիրելեացմէ բաժնուիլն, և չէր
կրնար իր լացը բռնել՝ երբ տղայք հօրեր-
նուն և ժողովրդապետին հետ ճամբայ

ելան քաղաք երթալու, ուր արդէն հա-
մալսարանի ուսուցչապետին քով բնա-
կարան մը վարձեր էին բոլոր հանգեր-
ձանօքը։

Ուսուցչապետը հայրաբար ընդունե-
ցաւ նորահաս երիտասարդքը իր ընտա-
նաց մէջ. և ինչպէս որ առաջուց ժո-
ղովրդապետէն նամակով լաւ տեղեկա-
ցած էր տղոց առած կրթութեան ոճը,
ինքն ալ նոյնպէս պիտի շարունակէր։
Նոյն օրը իմացան տղայք իրենց ապա-
գայ վիճակը. և նախ հօրերնուն վերջին
համբոյր մը տալով և անոր բարի խրա-
տը լսելով, յետոյ ժողովրդապետին ալ
շնորհակալ ըլլալով անոր վաստակոցը
համար և փոխադարձ իրմէ ալ քանի մը
յուշարարութիւններ առնելով՝ բաժ-
նուեցան անընդհատ թղթագրութիւն
ընելու պայմանաւ։

Թերեւս այնչափ ծանր չեկաւ տղոց ի-
րենց տունէն հեռանալը, որչափ իշխա-
նին՝ որդւոցմէ բաժնուիլն։ Արտաքուստ
ցուցած բռնի խնտումը միայն տղոցն
համար էր, իսկ ի դարձին կառքին մէջ
քահանային քով նստած բոլորովին փո-
խուած էր։

— Բոլոր տունս հիմա ինծի մեռած
պիտի թուի, ըսաւ արտասուախառն.
տեսնամ թէ կարելի է գործերս այն-
պէս մը յարմարցնել որ ես ալ անոնց
հետ քաղաքը բնակիմ. ո՛հ, շատ կը ցա-
ւիմ այսպէս չընելու։

Նոյն միջոցը խրախուսելով ըսաւ ա-
նոր ժողովրդապետը.

— Հաւատա՛ ինծի, իշխան, այնպէս
դեռ աւելի բարւոք է։ Ուսուցիչը, ու-
րուն տղայքդ յանձնեցինք, ինչպէս որ
տեսար, աղէկ քրիստոնեայ մըն է. և
գուցէ քան զմեզ աւելի ակնածութիւն
ընելով նոյն ճամբայն շարունակէ՝ ու-
րուն ես առաջնորդեցի։ Ասկէ զատ հաւ
մեծ օգուտ կ'ըլլայ՝ երբ ճշմարտութիւ-
նը ուրիշ բերնէ մըն ալ լսեն։ Ուստի
թո՛ղ ինչպէս որ է, Աստուծոյ յանձնե-
լով ամեն բան. երբ հանգստեան ժա-
մանակը գայ, մեր սիրուն ուսանողքը
նորէն տուն կը դառնան, և յուսամ թէ
բարի վկայութեամբ։ Խորհուրդ կու-

տամ քեզի որ՝ առնեն դուրս չերթա՞ս զանոնք տեսնալու. վասն զի շատ գէշ բան է անոնց ուսման արգելք ըլլալը. բայց երբեմն նամակ գրէ անոնց, անշուշտ անոնք ալ փոխադարձ քեզի կը գրեն, և ասով գոհ եղիր. այսուհետեւ յաճախ կու գամ քեզի և միաբան կը գրօսնունք, երբեմն տղոց նամակները կարդալով, երբեմն անցածները մտածելով և ապագայքը կարգի դնելով. այսպէս կ'անցնի ժամանակը, և նորէն կը տեսնես զանոնք:

Թէպէտ և իշխանին սիրտը այս խօսքերուն վրայ շատ կը վշտանար, սակայն առ երեսս ինքզինքը հանդարտ կը բռնէր: Արդէն իր սիրելի անձինքը տունէն պակսած ըլլալով, 'ի հարկէ սերտ բարեկամ եղաւ ժողովրդապետին: Յաճախ այցելութիւն կ'ընէր գեղին դպրոցը. թէ աղքատ տղոց ողորմութիւն տալով և թէ դասատուին ուսման կարևոր եղածները գնելով կը նպաստէր: Գեղջուկ տղոց հետ միշտ տեսութիւն ընելով իշխանին սրտին ցաւը կը փարատէր. և ամեն անգամ՝ որ նամակ ընդունէր տղոցմէն՝ ցնծութեան հանգէս կը կատարէր. նոյն օրը ժողովրդապետը սեղանի կը հրաւիրէր, նամակին իմաստը կը պատմէր անոր. և այսպէսով կ'անցնէին օրերը, շաբաթները ու ամիսները, և տղոց դարձը երթալով կը մօտենար:

Կը շարունակուի:

Բարոյական և քաղաքական տնտեսաւորութիւն:

(Տես երես 107)

Է. ԽՈՅԱՆԱՅԻՆ

Հաշտարակցոշքիւն շահուց 'ի մարդիկ. ամենայն ոք իր քարիքը խնդրելով ընկերոշքեան քարոշոյն օգնական կ'ըլլայ:

Անշուշտ, Լէոնարտոս, շահախնդրութիւնը շատ անգամ զմարդիկ կը բաժ-

նէ. մէկմէկու նախանձորդ կ'ընէ իրարու հակառակ շահեր ունենալ կարծողները: Բայց այս շահուց հակառակութիւնն ըսողներն իրը չափազանցի կը տանին. շատ անգամ աւելի մեր երևակայութեան մէջն է, և միայն անոնց մէջ՝ որ մի և նոյն նպատակին կը դիմեն. նաև այնպիսի պարագայից մէջ՝ մարդկութիւնը եղած զարգացմունքէն կը շահի: Հասարակօրէն՝ եթէ 'ի խորս դիտելու ըլլանք՝ շահք առ հասարակ առընչական են մարդկանց մէջ, ինչպէս է նաև, օրինակ իմն, 'ի մէջ տեարց և գործաւորաց:

— Ի՞նչպէս, Պ. Տիւրքէ. կ'ուզեմ հաստատել թէ տեարց և գործաւորաց շահը յարակից է, մինչդեռ ընդհակառակն անգագար իրարու դէմ կը մըրցին:

— Գիտեմ, Լէոնարտոս. ասով միայն հաւաստի կ'ըլլայ թէ կը խաբուին՝ տարբեր կարծելով իրենց շահը:

— Սակայն արդեօք գործաւորաց շահը անընդհատ աշխատութիւն ունենալուն վրայ չի կայանար, մինչդեռ երբեմն տեարց շահը չաշխատցնելուն վրայ է. ինչպէս հիմա: Միթէ գործաւորաց շահը շատ թոշակ առնելուն վրայ չէ. մինչդեռ տեարցը կարելի եղածին չափ ուժիկը նուազ տալուն վրայ է:

— Ասոր վրայ է սխալը, Լէոնարտոս. բայց նախ աշխատութեան վրայ խօսինք, յետոյ նաև թոշակի վրայ կը խօսինք: Կ'ըսես թէ գործաւորաց շահը միշտ գործ ունենալուն վրայ է. բայց տեարց շահն ալ միշտ տալուն վրայ է, վասն զի եթէ կ'աշխատցնեն՝ ըսել է թէ յայնմ է իրենց շահը:

— Ան առնն ինչո՞ւ համար իրենց գործաւորները կը ճամբեն, ըսաւ մեծաձայն վիճկենտ, մանաւանդ հիմա որ հացի այս աստիճան սղութիւն կայ:

— Որովհետեւ խօսքս կ'ընդհատես, վիճկենտիւս, լուծենք իսկոյն այս խնդիրը: Արդ անոր համար որ հացը սուղ է՝ տեարք ստիպեալ են իրենց գործաւորները ճամբելու. վասն զի հացն առաջին